TÜRKİYE'de

54 yıl önceki

İŞÇİ HAREKETLERİ

Hüseyin Avni ŞANDA

EY EVREN YAYINLARI

TÜRKİYE'de
54 yıl önceki

İşçi Hareketleri

Yazan:
Hüseyin Avni ŞANDA

EVREN YAYINLARI
İSTANBUL — 1962

EVREN YAYINLARI : 3

Günün Konuları Serisi : 2

EVREN YAYINLARI
Göztepe - İkinci Orta sok. No: 25
Erenköy — İstanbul

TAN GAZETESİ VE MATBAASI
I S T A N B U L — 1 9 6 2

Ö N S Ö Z

Bu kitapçık, ilk defa 1935 yılında "1908 de Ecnebî sermâyesine karşı ilk kalkınmalar" adı altında yayınlanmıştı. Bu ikinci baskısında adı, konusuna daha uygun şekilde değiştirildiği gibi, metin de yeni baştan elden geçirilerek, gerek dil, gerek düzen bakımından işlenmiştir.

Bu kitapta anlatılan 1908 grevleri, Türk işçi hareketlerinin, başlangıcı olmuştur, diyebiliriz. Bu grevlerin patlak verdiği günlerde, Türkiye'de ne sendikalar, ne iş kanunu, ne de sigorta vardı. Memleketin endüstri seviyesi de bu güne göre oldukça geriydi. Bununla beraber, ileriki sayfalarda görüleceği gibi Türk işçi sınıfı, İkinci Meşrutiyet'in daha ilk yılında daha iyi yaşamak için, büyük bir olgunlukla grev hakkını kullanmıştı.

1908 grevlerinin Hürriyetin ilânından hemen sonra başlamış olması da sebepsiz değildi. İkinci Meşrutiyet'i hazırlayan ana fikirler, batı demokrasisi ilkelerine dayanıyordu. Oysa batı demokrasisi ilkelerinin başlıcalarından biri de işçi sınıfının, ekonomik menfaatlerini savunmak üzere sendikalar kurması hürriyeti ile, yaşama şartlarını iyileştirmek üzere ileri sürdüğü isteklerini grev yoluyla desteklemesi hakkıydı.

İşte 1908 de Türkiye'de Adana'daki pamuk işçilerini, Zonguldaktaki maden işçilerini, Anadolu ve Rumeli demir yollarının memur ve işçilerini, İstanbul'daki tütün ve deniz işçilerini de içine alacak kadar genişleyen yurt çapındaki bu büyük grev hareketi, memleketimizin batı demokrasi düzenine girişinin tabii olduğu kadar, gerekli

bir sonucuydu. Ama yine bu grev hareketleri Meşrutiyet hükûmeti tarafından bastırılmıştı.

Şurası da çok dikkate değer bir noktadır ki, daha sonraki dönemlerde de, memleketimizde ne vakit demokratik bir hayata doğru yöneliş olmuşsa, çalışan kitlelerin de yaşama haklarını savunmak için seslerini yükselttikleri duyulmuştur. Zaten; işçi sınıfının toplanma ve grev haklarının katıksız tanınmadığı bir ülkede batı demokrasisinden söz etmek gülünç olur.

Bu kitapçık yakın zamanlar tarihimizdeki işçi hareketlerinin başlangıcı hakkında bilgi verirken, Türkiye'nin Avrupa kapitalizminin yarı sömürgesi halinde yaşadığı günlerin iç yüzünü de kısaca göstermiş oluyor. Memleketimizde o zamanki başlıca işletme ve fabrikaların büyük çoğunluğu Alman, İngiliz, Fransız, Belçikalı kapitalist'lerin elinde olduğuna göre, o zamanki grevler bu sömürgecilere karşı yapılmış oluyordu.

Türk milleti, ATATÜRK'ün önderliğinde giriştiği ve başardığı "İstiklâl savaşı" ile, Türkiye'yi sömürgeleştirmek isteyen emperyalistlere, onların yerli ajanlarına en büyük tokadı indirmişti. Esasen ilk iş kanunu "İstiklâl Savaşı" sırasında 1921 de Zonguldakta ki kömür işçilerinin haklarını korumak üzere çıkarılmıştı.

H. A. Ş.

YABANCI KAPİTALİZME KARŞI İLK DİRENİŞLER

1908 işçi hareketlerinden söz açmadan önce, devletin sınıf yapısı üzerinde durmak, yabancı kapitalizmin Osmanlı İmparatorluğu ile olan bağıntılarına bir göz atmak faydalı olacaktır. Batı emperyalistleri, görünüşte pek tatlılıkla maliyeyi düzeltmek, borç para vermek, ticaret kanunlarında değişiklikler yapmak için çalışmıştı. Bu çalışmanın amacı aslında endüstri kapitalizmine, daha açıkcası fabrika mallarına pazar bulmaktan başka bir şey değildi. (x).

Tanzimatta başlayan reformlarla Osmanlı devleti, derebeyliğin engellerini ortadan kaldırmış, devlet teşkilâtını genişletmiş, mal ve can emniyetini sağlayarak, yabancı kapitalizmin Türkiye'de korkusuzca iş görmesi için elverişli bir alan meydana getirmişti. Yabancı ülkelerle ticaretin artması sonunda, böylece, kıyı şehirlerinde nüfus artarak buraları ticaret merkezleri haline gelmişti.

Bütün bu olaylara göz atarken esnaf kümelerinin yabancı kapitalizme karşı koyduğuna da rastlıyoruz.

Bu karşı koymanın en belirli bir hareket haline gelişi en çok 1863 - 1864 yıllarında görülür. Bu devirde, batı memleketlerinden gelen malların piyasayı doldurması, yerli endüstri üzerindeki tesirleri bir felâket şeklini almıştı. Esnaf kurumları batı kapitalizminin bu yayılışını durdurmak için çareler arıyordu. Emperyalist batı kapitalizmi, yerli endüstriyi kökünden yıkacak olan bu korkunç yayılmasına karşı, yerli esnaf grupları arasında bir-

(*) Daha fazla bilgi için: Hüseyin Avni, Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi, 1932.

leşme zorunluğu ortaya çıkmıştı. Hergün müşteri kaybe, den, gittikçe yıkılan tezgâh sahipleri Babıâliye dilekçeler vererek yerli endüstrinin düzenlenip, desteklenmesini, batı endüstrisi derecesine çıkabilmek için devletin yardımlarını istiyorlardı.

Yabancı kapitalizmin Türkiye pazarlarını ele geçirmesi en çok demirci, dökmeci, mumçu, dokumacı, debağ esnafını sarsıyordu. İşte bu grupların sürekli uğraşmalarından sonra yerli endüstriyi geliştirmek amacile 1864 de bir "Islahı Sanayi" komisyonu kuruldu.

Bu komisyon, el sanatlarının, batının fabrika endüstrisi karşısında yaşayamayacağını kavramış, el tezgâhlarının fabrikalaştırılmasını zorunlu bulmuştu. Yerli endüstrinin, batı kapitalizmine karşı durabilmesi için şu dört çareye başvurulması gerektiğini ileri sürmüştü:

1 — Gümrük resmini arttırmak,

2 — Esnaf kümelerini birleştirip şirketler kurmak,

3 — Sanat okulları açmak,

4 — Sergiler düzenleyerek halka yerli malları tanıtmak. (*).

Ama bu tasarılar, kâğıt üzerinde kaldı, tezgâh sahiplerinin çabaları boşa çıktı.

1863 de Avrupa bankalarına bir milyar frank borcu olan Osmanlı İmparatorluğu, yerli sermayecilerin endüstrileşme hareketlerine dayanan bir devlet olamamıştı. Devlet daha ziyade Avrupa kapitalizminin yarattığı, ithalâtçı tüccar, komisyoncu, bankerler ve büyük toprak ağa-

---

(*) Ne kadar acı bir gerçektir ki, bu anlayışın üstünden yüz yıla yakın bir zaman geçtiği halde, bugün de yerli endüstri, yabancı kapitalizmin baskısı altında yıkılmak tehlikesi karşısındadır. Günümüzde "Ortak Pazara" girerek Türkiye'nin kapılarını ardına kadar yabancı kapitalizme açmak için can atanlar var. (EVREN YAYINLARI)

larının çıkarlarını koruyan bir mekanizma hâline gelmişti. Avrupa kapitalistleri bir çok devlet adamlarını da rüşvet yoluyla satın alarak istediklerini yaptırtma yolunu bulmuşlar ve böylece Osmanlı İmparatorluğunu yarı sömürgeleri haline getirmişlerdir.

Saray adamlarının, devletin üst basamaklarına tünemiş paşaların, batı emperyalistlerinden komisyonlar alarak imtiyazlar verdikleri, olağan işlerdendi. Meselâ, bir nâzırın, yabancı bir silâh fabrikasının komisyoncusu ile iş birliği ettiği ve satın alınan her mavzer başına bir kuruş aldığı görülmüştür.

Böylece Avrupa kapitalizminin ajanlarile rüşvetçi devlet adamlarını içinde toplayan bir sınıf meydana gelmişti. Bu sınıf sermayesini emlâk üzerine kapatan yeni bir rantiye sınıfıdır. İstanbul semtlerindeki han, apartman ve köşk adları bu sınıfın canlı tanıklarıdır.

En yüksek gelişmesini Abdülhamid II. zamanında bulan bu sınıf, endüstri sermayeciliğine, büyük teşebbüslere girmek isteyen yerli burjuvazinin uyanış hareketlerine, ekonomik çıkarları dolayısile engel oluyordu. Anonim şirketlerin kuruluşunu bile "padişaha karşı bir toplantı yeri olan bir dernek" diye göstererek yasaklıyordu. Devletin siyasî kudretinden faydalanan bu zümre için istibdadın devamından daha elverişli bir durum olamazdı. Bu devirde devlet yerli endüstriye karşı büyük bir ilgisizlik gösteriyordu.

İstanbul ticaret odasındaki sermayeciler tarafından arasıra ileriye sürülen endüstrileşme isteklerine karşı gösterilen ilgisizliği şu örnekle gösteririz: 1889 yılında İstanbul Ticaret Odası iç gümrüklerin kaldırılması için Ticaret ve Nafia Nezaretlerine başvurmuştu. Öte yandan makarna fabrikatörleri, iç gümrükler yüzünden fabrikalarının beş yıl içinde kapanacağı yolunda, Ticaret Odası

elile, Ticaret Nezaretine bir dilekçe vermişlerdi. Uzun yıllar süren bu şikâyetlerden, elle tutulur bir sonuç elde edilmedi.

Yerli endüstrinin doğması, hatta evvelce kurulmuş fabrikaların gelişmesi, yabancı kapitalizme simsarlık eden ve yarı koloni münasebetlerinin sürüp gitmesini isteyen böyle bir sınıfın zararına sonuç verebilirdi.

Kaldı ki yerli endüstrinin gelişmesini, gümrük kapılarının yabancı mallarına kapanmasını doğru bulmayan devlet adamlarının yanı sıra bazı profesörler de vardı. Çünkü emperyalizm ustaca, koloni ya da yarı sömürge haline getirdiği ülkelere, sermayesile birlikte, dünya pazarlarını eline geçirme yolunda çok etkili bir silâh olarak kullandığı liberalizm ideolojisini, kendi ekonomi ve hukuk teorilerini de, sokuyordu.

TÜRKİYEDEKİ İŞÇİ TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

Yarı köylü işçiler :

Çok az incelenmiş kapalı bir alan olan memleketimizin işçi tarihine göz atmamız da gerekir. Şüphesiz, böyle bir tarihin ana hatlarını bile çizmek, kapitalizmin etkisi altında işçileşme olaylarına bakmak, başlı başına bir konudur. Biz burada, elde bulunan ve incelenmesi mümkün olan vesikalara dayanarak Türkiye'de işçi sınıfının doğuşu ve gelişmesile ilgili olaylara kısaca temas edeceğiz.

Bizde Adana bölgesinde, başkasının hesabına alınteri dökerek, kazma sallıyan pamuk işçileri, endüstri işçilerinden daha önce ortaya çıkmıştır.

Endüstri alanında işçi toplanışı daha sonraları ikinci Mahmut zamanında kurulmaya başlayan savaş endüstrisinde, daha sonraları maden ocaklarında ve demir yollarında görülür.

Adana bölgesi kapitalizmin etkilerine daha önce giren bir bölge olduğunu biliyoruz. Şüphesiz, daha ondört ve onbeşinci yüzyıllarda Silifke, Adana ve Suriye'den Avrupaya pamuk gönderildiği bilinmektedir. Fakat Adana, bölgesinin pamuk tarımı bakımından başa geçmesi 1820 yılından sonradır ve bu tarımın gelişmesi 1864 de Mısırdan 165 bin okka pamuk tohumu getirildikten sonra artmıştır.

Pamuk üretiminin artışile birlikte, Adana'ya işçi akını başlar. Daha 1834 yılında bile Kavalalı İbrahim Paşa işçilerle ilgili bazı meselelerle uğraşmıştı. Bunlardan biri de tarlalardan şehire dönerken soyulan işçilerin, gündelikle-

rini şehirden almasını sağlamış olmasıydı. Bunun için işçiler, Pazartesi günleri öğleye kadar çalışacak, öğleden sonra şehire inerek gündeliğini alacaktı; bu süre için işçilerden para kesilmeyecekti.

Adana'da toplanan tarım işçileri, daha çok yarı köylü, mevsim işçileriydi. Burada işçilerle, toprak sahipleri arasında derebeylik artığı usuller göze çarpmaktadır. Pamuk tarlalarında çalışan işçilere "tutma" adı veriliyordu. Kış tutmaları emeklerine karşılık, toprak sahibinden, bir mevsim için altı batman kadar pamuk tohumu alırlardı.

Adana'nın mevsim işçileri Amerika zencilerile, Mısır'ın fellahlarından farklı olmayan şartlar içinde çalıştırılıyordu. Pamuk tarlalarında çalışacak işçileri bulan aracılara "elcibaşı" deniliyordu. Eski bir Adana valisinin yazdığına göre tarlalara doğru ilerleyen bir işçi kalabalığı içinde başında şemsiyesi, elinde kırbacı ve çok kere göbeğine kadar sarkan gümüş saat kordonile elcibaşıyı ayırt etmek çok kolay olurdu (*).

İstanbul Ticaret Odası Mecmuası'nın Ağustos 1932 tarihli sayısında da Galip Bahtiyar işçilerin nasıl sömürüldüğünü şöyle anlatır:

"Mutavassıtlar (yani elcibaşılar) bu zavallıların sırtından geçinirler, zengin olurlar; amelenin iş müddetindeki hayat şartları, herhalde bunları ziraate bağlayacak bir halde değildir. Bunların istirahat yerleri mezarlıklardır. Ücretleri azdır. Yemeklerin fenalığından dolayı kavga eksik değildir."

Daha sonraları demir yollarının yapıldığı yerlerde de bu çeşit mevsim işçileri topluluğu meydana gelmiştir. Eskiden Anadolu Demiryollarında çalışan işçilerin durumu

(*) Adana Valisi Hilmi; "Adana pamuk amelesi" 1925 pamuk kongresi raporu. (İstanbul Ticaret Odası Kitaplığı.)

da, bu pamuk işçilerinin ki kadar kötü idi. İşçilere saat başına para veriliyor, dinlenme zamanında gündelik işlemiyordu. İşçileri bu biçimde sömüren Alman şirketinin müdürlerinden Fon Kölman: "Türk işçisi bir lokma kuru ekmek, iki çürük zeytin ile geçinebilir" demişti. Bu söz, Anadoluda iş yapmak isteyen emperyalist Avrupa kapitalistlerinin maliyet fiyatı hesaplarında pek işe yaramıştır.

MADEN OCAKLARINDA ÇALIŞANLAR

Mevsim işçileri dışında, en çok sürekli işçi kütlesi, maden ocaklarında göze çarpmaktadır. Zonguldak kömür havzasında, işçilerin nasıl toplandığını ve bu toplanmanın nasıl geliştiğini şöyle özetleyebiliriz: Başlangıçta burada işçiler, orta çağdaki angarya usüllerine benzeyen bir biçimde çalıştırılıyordu. Zonguldakta valilik etmiş bulunan Dilâver Paşa angarya usûlüne dayanan bir çalışma tüzüğü hazırlamıştı. Bu tüzüğe göre Zonguldak köylüsü 13 yaşından 50 yaşına kadar bir ayda onbeş gün taralada, onbeş gün de madenlerde çalışmak zorunda tutuluyordu. Ahmet Naim; "Uzun Mehmet'ten bugüne kadar Zonguldak havzası" adlı kitabında bu tüzüğe göre Zonguldak köylülerinin maden ocaklarında nasıl çalıştırıldığını şöyle anlatır:

"İş saatleri gün doğumu, gün batısı diye hesap ediliyordu, amele kulübelerinin yanı başındaki ahırlar, sıhhî şeraite daha uygun tarzda yapılmıştı. Ameleye mahsus hastahane, hatta doktor bile yoktu, hastalanan amele, bir ata bindirilerek köyüne gönderilirdi."

Zonguldak havzasından çıkarılan kömür arttıkça angarya usûlüne göre çalıştırılan işçiler yetmez olmuştu.

Bu durum karşısında zorla ve yalnız Zonguldak bölgesinden işçi çalıştırma usûlü kaldırılarak, memleketin her tarafından gelecek köylülerin de ocaklarda işçi olarak çalışmasına ihtiyaç duyuldu. Bunun için tüzüğün değişmesi gerekmişti. İşçi bulamayan maden sahipleri, devlete başvurarak zorla işçi çalıştırma usûlünün kaldırılmasını istemişlerdi. Madenciliğe girişen mabeyin paşalarından Ragıp Paşa da bu düşüncede idi.

Nihayet hükûmet **"umum Osmanlıların madenlerde çalışması icap edeceğini ve eskisi gibi kazalar ahalisine inhisar ettirilmemesini"** ilgililere bildirdi.

Böylece, Anadolu'nun öteki illerinden de şehire göç, etmek zorunda kalan köylüler de Zonguldak havzasına akın etti. Bunun sonucunda, burada işçilik, derebeylik devrindeki angarya sisteminden çıkarak, kapitalizm usûllerine uymuş oluyordu.

Devamlı işçi tiplerini demir yollarında da bulabiliriz. Anadolu'da ilk demir yolu İngiliz kapitalistleri tarafından 1856 da kurulmuştu. Bundan sonra, ayrı kapitalist grupları tarafından, kurulan demiryolları etrafında önemli denecek kadar büyük bir işçi kalabalığı toplanmıştı. Bu bakımdan demiryolu işçileri bizde harp endüstrisi işçisi eski bir tarihi olan işçi grupudur.

DEMİR YOLLARINDAKİ SÖMÜRME ŞEKİLLERİ

1908 yılında **"Anadolu - Bağdat demiryolları idaresinin içyüzü"** adlı bir kitap yayınlanmıştı. Bu kitabın yazarı "Anadolu Osmanlı demiryolları Cemiyet-i uhuvetkârisi" (Kardeşlik derneği) başkanı Doktor Arhankelos Gavrili'dir. Dr. A. Gavrili, demiryollarında çalışan memurlar ve işçileri bir araya toplayarak sendika kurmaya da çalışmıştı. Bu yüzden, demir yollarının Alman idarecileri, kendisinin şirketteki doktorluk görevine son verdiler.

Dr. Arhankelos Gavrili, adı geçen kitabında Alman kapitalizminin Bağdat demir yolları üzerindeki bütün dalaverelerini, eline geçirdiği gizli belgelere dayanarak anlatmaktadır. Bundan öğrendğimize göre:

1 — Demir yollarında gündelikle çalışan Gardöfren, makasçı, ateşçi, geçit bekçisi, hat bekçisi... Gibi kimseler, çok tehlikeli işlerde çalıştıkları halde, çok az ücret almakta da idiler. Bunlar emeklilik sandığına giremezlerdi. Bu, bir tüzükle önlenmişti.

2 — Emekli Sandığına girebilen memurlardan, görevinde on yılı doldurmadan —emeklilik ödeneğini aksatmadan ödemiş olsa bile— iş sırasında sakatlanır veya çalışamayacak hale gelirse, sandık, kendisine hiç bir yardım da bulunmaz.

3 — Memurlar ve görevlilerle şirketin emekli sandığı arasında bir anlaşmazlık çıkarsa bir hâkem heyeti kurulur. Bu heyete, çalışanlarla, şirket bir hâkemle katılırlar. Sonra bu ikisi, üçüncü bir hâkem seçerler. Bu da hâkem kurulunun başkanı olur. Şayet, bu seçimde uyuşmazlık çıkarsa, başkan seçimini İstanbuldaki Alman konsolosu yapacaktır.

Dr. A. Gavril kitabında, Alman kapitalistleri tarafından idare edilen bu şirkette memurların ve işçilerin uğradıkları haksızlıklar konusunda, birçok örnekler veriyor. Bunlardan bir kaçı:

1 — Memurlardan biri ölmek üzere olan babasının baş ucunda bulunmak üzere sözlü izin istemiş. Bunu yazıle yapmadığı için 30 (*) kuruş para cezasına çarptırlıyor.

2 — İş başında bir vagon tekerleri arasında ayağını kaybeden bir memurun hastanede yattığı üç ay süresince şirket maaşını kesiyor. Bu memur, uzun uğraşmalardan sonra ancak hastane parasını alabiliyor.

3 — Bir işçi de trenin altında kalır, derisi yüzülür, kaburga kemiklerinden iki üç tanesi kırılır, bu yüzden uzun zaman hastanede yatmak zorunda kalır. Buna da hastanede yattığı süre para verilmez.

4 — Demir yollarında yirmi yıl çalışmış olan bir memur hastalanır, hasta memurun işine son verilir; bu memur iyileştikten sonra tekrar eski işine alınmasını ister. Ama yirmi yıllık emeğinin üstünden sünger geçirilerek 25 kuruş gündelikle çalıştırılır, görevli memur sırasından çıkarılır.

Doktor Arhankelos Alman sömürgecilerinin, bu yoldaki zalimce haksızlıklarına daha bir çok örnekler verdikten sonra, bütün bunların etkisile işçilerde, demir yolları idaresine karşı saygı değil, kin duygusunun doğduğunu ve bu duyguların çalışanların yüreklerinde birike birike bu kinin "bir gülle gibi patlamasına ufacık bir sebep" arandığını yazmakta ve sebebin de grevler sırasında ortaya çıktığını belirtmektedir.

(*) O zamanlar bir okka ekmeğin okkasının 1 kuruş olduğu düşünülürse bu cezanın ağırlığı anlaşılır.

1908 DEKİ GREVLER NASIL BAŞLADI, NASIL YAYILDI?

Bağdat demir yollarında grev nasıl başladı, nasıl bitti? Bu konuyu incelemeden önce Türkiye'nin o zamanki durumuna göz atmak faydalı olacaktır.

"İttihat ve Terakki" partisi, iktidar koltuğuna sağlamca yerleşmek için, bütün halk kütlelerini arkasından sürüklemek üzere elinden gelen propagandayı yapıyordu... "İttihat ve Terakki" Partisinin çığırtkanları meydan nutuklarında durmadan:

".... Abdülhamidin otuzüç senedenberi milleti esaret içinde bıraktığı... Artık bundan sonra herkesin hür olacağı..." nı tekrarlayıp duruyor. **"Vatandaşlar! Otuzüç yıl süren bu istibdat artık yıkılmıştır, şimdi nura kavuştuk hep kardeş olduk"** diye müjdeler savuruyorlardı.

Hocalar, papazlarla **"kardeş olduk!"** diye öpüşüyor, **"Geceler gündüz oldu..."** diye türküler söyleniyordu. Gazeteler, hırsız paşalar, jurnalcılar aleyhine ateş püskürüyor, Abdülhamidin iri burunlu karikatürü her köşe başında satılıyor, Namık Kemal'in, Mithat Paşa'nın resimleri hürriyet babası diye köy kahvelerinin duvarlarına bile asılıyordu.

İşte böyle bir hava içinde, hürriyet, adalet, müsavat diye her tarafta nara atıldığı bir sırada, işçi kütlesi de hakkını istemek, soyulmaktan kurtulmak için ayaklandı.

İlk grev haberleri Rumeliden geliyordu. 1908 yılının Ağustos ayında çıkan gazetelerde birbiri ardından şu haberler yayınlanmıştır:

"Alatini tuğla fabrikası işçileri, yüzde elli zam istemiş, kabul edilmediği için grev yapmışlardır."

"Selânikte iki tütün ticarethanesi işçilerinin istedikle % 30 zam kabul edilmediği için grev yapmışlardır."

"Varna'da işçiler grev yaptığı için bütün ticari muamelât durmuştur."

"Selânikte Rumeli şimendiferlerinde grev başlamıştır. Grev manasıtr hattına da sirayet etmiştir."

"Demirkapı - Metroviçe hattı ile Üsküp hattında da memurlar ve amele işi terk etmişlerdir."

Ağustos'un 18 inde Aydın demir yolları işçileri, hatta bürolarda çalışan küçük memurlar da grev yapıyordu.

Rumeli demir yollarının Selânik hattındaki grev, bütün demir yollarındaki işçi hareketlerinin ilki olmuştu. Bu grevde işçiler ve memurlar kütle halinde demiryollarına baş vurarak gündeliklerinin ve aylıklarının arttırılmasını istemişlerdi. Bu grev hareketi Bulgaristan şimendifer işçilerine, Edirneye kadar da yayıldı.

İstanbul'daki, Şark demir yolları (Sirkeci - Avrupa demiryolları) da bu grev hareketine az sonra katılıyordu. Şark demir yollarındaki işçi ve memurların başlıca istekleri sendika kurmaktı. Şirket işçilerin isteklerini kabul etmediği için, 5 eylûl günü grev başladı.

Sendika işçilere yayınladığı grev bildirisinde, isteklerinin kabul edilmemesi yüzünden üzüntü duyarak işi bırakmak zorunda kaldıklarını bildirerek şu direktifleri veriyordu:

"Telgraf alâtı sendika azâsı tarafından muhafaza edilecektir. Hat boyundaki bekçiler alât ve edevatı muhafaza edeceklerdir. Bütün arkadaşlara sükûn ve itidal tavsiye ederiz. İntizam hiçbir veçhile ihlâl edilmemelidir. Yaşasın ittihat..."

Görülüyor ki Türk işçisi daha 54 yıl önce, kendi hakkını savunurken giriştiği harekette büyük bir olgunluk göstermişti.

Bütün memleketi saran grev hareketi 14 eylûl günü Ereğli kömür havzasında genel bir hal almıştı.

Anadolu - Bağdat demir yolları işçilerinin isteklerinin yerine getirilmesi yolunda giriştikleri hareket de daha 1908 yılının Ağustos ayı çinde başlamıştı. Nitekim "Bağdat demir yolları memurin ve müstahdemin cemiyeti uhuvvetkârisi" Ağustos'un 17 sinde genel müdürlüğe isteklerini bildiren bir dilekçe vermişlerdir. Dr. Arhankelos kitabında işçilerin ve memurların bu dilek ile karanlık birer yoksulluk yuvası olan evlerinin, şenlendirilmesini, dayanılmaz bir hal alan hayatlarına bir parça refah saçılmasını istediklerini anlatıyor ve "Bu eninü istirhamata karşı idare tamamile sağır ve dilsiz kalmıştı." diyor.

Yalnız şu da varki Anadolu - Bağdat demir yollarının işçileri sızlanmak ve yalvarmakla yetinmeyerek grev yapmıştı.

Anadolu - Bağdat demir yolları işçilerinin sömürgeci Alman şirketinden başlıca istekleri şunlardı:

1) İşçiler derneğinin şirket tarafından tanınması.

2) Şube müdürleri erkânından başka bütün memurlara bir aylık tutarında ikramiye verilmesi, aynı zamanda memurlara kıdemleri nisbetinde zam yapılması.

3) Yol işçileri gibi her dereceden işçilerin gündeliklerine 3 kuruş zam yapılması;

4) Gündelikçi memurlara ve uzman işçilere 4 kuruş zam yapılması, iş süresi dışında çalıştırılmamaları,

5) Geceleri çalışanlara iki misli gündelik verilmesi;

6) Hasta olan memurların işten çıkarılmaması;

7) Memur tüzüğünün değiştirilmesi, aylığından yüzde bir buçuk kesilen her memur ve ailesi parasız tedavi edilmeli, ilâç verilmeli, memurların hastane masrafı şirkete ait olmalı.

Demir Yolları İşçi Derneği memurlara ve işçilere yapılacak zam nisbetlerini gösteren bir liste de vermişti. Buna göre aylığı 1500 kuruş olan memurlardan beş yıla kadar hizmet etmiş olanlara ayda 100 kuruş, on yıllıklara 150 kuruş, onbeş yıllıklara 200, bundan fazla hizmeti olanlara da 300 kuruş zam isteniyordu.

Gündelikle çalışan işçilerden üç yıl hizmeti olanlara günde 3 kuruş, beş yıllıklara 4 kuruş, daha fazla hizmeti olanlara da 5 kuruş zam isteniyordu.

İşçiler Derneği; bu istek listelerinin birer örneğini de Babıâliye, Alman elçiliğine ve Dayçe Bank'a (Alman bankası) vererek bu isteklerinin yerine getirilmesine yardımlarını istemiştir.

Alman sömürgecileri Türk işçilerinin bu isteklerinden gocunmuşlardı. Nitekim o zaman Berlin'de çıkan "**Berlinertageblatt**" gazetesinin 17 ağustos 1908 tarihli sayısında yayınlanan bir yazıda Alman çevrelerinde, işçilerin bu isteklerinin hiç te iyi bir tesir bırakmadığı yazılıyordu. Gazetenin İstanbul muhabiri de işçilerin yakında grev yapacağını bildiriyordu.

Netice böyle oldu, istekleri kabul edilmediği için işçiler 14 eylûl günü greve başladılar.

İkdam gazetesi 15 Eylûl 1908 tarihli sayısında bu grevi şöyle anlatıyordu:

"Haydarpaşa - Ankara - Eskişehir - Konya - Bulgurlu hatlarile bütün şuabatındaki (şubelerindeki) memurin ve amele (memurlar ve işçiler) grev yapmışlardır. Dün amele önlerinde mızıka ve ellerinde bayraklarla Kadıköy ve civarını dolaşmışlar, tezahürat (gösteri) yapmışlardır. Bu gezintiden sonra, Haydarpaşa istasyonunun kapısına astıkları bir beyannamede, akşam trenlerinin vürudundan (gelişinden) sonra tekmil memurinin terki esgal edecekleri (işi bırakacakları) yazılıyordu."

Yine bu gazetede grevlerin tesirleri hakkında çıkan haberde Göztepe, Erenköy gibi uzak yerlerde oturanların, trenlerin işlememesi yüzünden, çok sıkıntı çektikleri, bir çok iş adamının araba da bulamadıkları için şehire inemedikleri anlatılıyordu.

Rumeli ve Şark demir yolları, Anadolu - Bağdat demir yolları işçilerinden sonra İstanbul Tramvay şirketi, Şirketi Hayriye (*) de çalışan işçiler de bütün memleketi saran greve katılmışlardı.

Yaşamak yolundaki isteklerini ileri sürmüşler ve bu yolda dilekçeden greve kadar her türlü medenî haklarını kullanmışlardır. Ama yine ne kadar yazık ki, uzun baskı ve terör devirlerinden sonra memlekete hürriyet getirdiklerini söyleyenler, yeminlerini ve vaatlerini çiğneyerek bu hareketleri çeşitli şiddet yollarına başvurarak bastırmışlardı. Nitekim 1908 yılında Hürriyet marşlarına inanarak, yaşamak hakkını savunan Türkiye işçilerinin, çoğu emperyalist yabancı, kapitalizme karşı olan hareketleri, o zamanki yarı sömürge hükûmeti tarafından, bastırılmıştı.

(*) O zamanki Boğaziçi vapur şirketi.

1908 GREVLERİ NASIL BASTIRILDI?

Grevlerin bu kadar yaygın bir hale gelmesi yabancı kapitalistleri olduğu kadar, tüccarları ve hükûmeti telaşlandırmıştı.

Aydın hattında, incir sevkiyatı yüzüstü kalmış, mallar develerle İzmir'e taşınmıştır. Grevler süresince ticaret merkezlerinden hükûmete gelen bir sürü telgrafta ürünlerin bozulacağı, ticaretin altüst olacağı bildiriliyordu.

Bu arada İstanbul'da çıkan İkdam gazetesi de Türk işçisine karşı yabancı kapitalistlerin çıkarını savunarak "Grevler ve netayici" (*) adlı bir yazısında şunları yazıyordu:

"İki ay evveline kadar, sahaif-i matbuata (gazete sayfalarına) geçirilemediği için grev kelimesinin ne demek olduğu bilinemediği gibi, grev dediğimiz halet yani terk-i eşgal (işleri bırakma) dahi mecburen gayri vaki idi. Grevler adetâ bir illeti müstevliye (salgın hastalık) halini aldı, grev yalnız şirketle amele arasında tahaddüs (meydana gelen) eden bir ihtilâf (anlaşmazlık) olmakla kalmaz. Memleketin ahvali iktisadiyesi üzerinde tesir yapar.

"Bundan maada memleketimizde mevcut cesim sanayi ecnebi sermayelerile vücude gelmiştir. Demek ki grevler dolayısile, itibar-ı mâlimiz üzerinde tesir icra eder. Şirketlerin hisse senedatı düşer."

Yine o günlerde İstanbul Ticaret odası gazetesi de grevler aleyhine yayınladığı bir yazıda, Türk işçisine hakaret etmekten çekinmeyerek, **"yerli amelenin ecnebi**

(*) İkdam, 16 Eylûl 1908.

amelesi (yabancı işçiler) seviyesinde olamayacağını" yazıyor ve şöyle diyordu: "Seviyesi haklarını müdafaa ve muhafazadaki kudretleri bizimkilere kat kat faik olduğundan yerli amelenin politika manevracılarına kolaylıkla kapılacakları derkâr bulunduğundan ecnebi ameleleri derecelerinde metalebatta bulunmaları (yabancı işçiler gibi isteklerde bulunmaları) gayrı caizdir."

İşte, bir yandan yabancı sömürgecilerin, bir yandan da, bunların yerli ajanlarının baskısı altında, o zamanki hükûmet — yani bütün vatandaşlara hürriyet ve eşitlik vaadeden İkinci Meşrutiyetin ilk hükûmeti — grevleri bastırmak için harekete geçti.

Anadolu demir yollarında grev başladığı gün, harbiye nezaretinden Haydarpaşaya askerî bir kıt'a gönderilmiş, işçilerin işgâl ettiği telgraf dairesi ve öteki daireler askerin eline geçmişti. Öte yandan asayişin korunması için de Üsküdar Mutasarrıflığına emir verilmişti.

O zamanki Zaptiye Nazırı Sami Paşa'da Haydarpaşa'ya gelerek Anadolu - Bağdat Demir Yolları Genel Müdürü Hüknenle görüşmüştür.

Grev devam ettiği müddetçe, hükûmet sözleşme gereğince, kilometre başına daha fazla teminat akçası verecekti. Zaptiye Nazırı işçi temsilcilerine hükûmetin bu işten ziyan edeceğini, işe başlamalarını, başlamazlarsa grevcilerin büyük cezalara çarptırılacağını söyledi. Bu baskı üzerine grev üç gün sonra durmuş, işçi derneğinin hukuk müşaviri, işçilerin haklarını kanun yolundan aramaya koyulmuştu. Bu da aylarca sürmüştür. Hükûmete verilen dilekçe üzerine, Şirketi Hayriye'de kaptanlar, makinistler zam istemişler, şirket bu isteklerini kabul ederek zam yapmıştı. Fakat Hasköy'de fabrika amelesinin dilekleri kabul edilmediği için işi bırakmışlardır.

O günlerde Balya - Karaaydın hattı işçileri grev yapıyordu. Bundan başka Adana'da da bir iki pamuk fabrikası işçileri tarafından işgal edilmişti.

Memleketi bir uçtan öbür uca saran bu işçi hareketleri mağazalara kadar yayılmıştı. Buna bir örnek: Orozdibak (*) mağazasında çalışanlar direktöre bir dilekçe vererek aylıklarının arttırılmasını istemişlerdi. Direktör, çalışanların temsilcisini odasından kovmuş, bütün çalışanları da kapı dışarı edeceğini söylemişti. Bu olay üzerine burada da grev başlamıştır.

Anadolu - Bağdat demir yollarındaki işçilerle memurların toplu halde giriştikleri greve son verilmesi için hükûmet işçilerle şirket arasındaki anlaşmazlığı halletmek istemişti. Genel Müdür Hüknen işçileri kabul etmiş, memurlara birer maaş ikramiye verileceğini, işçilere bir miktar zam yapılacağını vâdetmişti. Aradan bir kaç gün geçtikten sonra Berlindeki Maliye Komitesinin bu istekleri kabul etmediği ileri sürülmüş, sözleşme de Hüknen tarafından imza edilmemiştir. Bu sırada grev komitesi ikiye ayrılmış, memurların bulunduğu grup greve son verilmesini ileri sürmüş, işçilerle, gündelikçi küçük memurlar greve devam edilmesinde ayak diremişlerdir.

Bundan sonra memurlardan ve işçilerden 900 kişilik bir grup, Ticaret ve Nafia nezaretine bir dilekçe vererek haklarının yerine getirilmesini rica etmişlerdi.

Memur ve işçilerin temsilcilerile, şirket temsilcileri Nafia Nazırı Hallaçyan'ın başkanlığında toplandılar. Konuşmalar, birkaç gün sürdü, karar Hüknen'in Almanya'-

---

(*) Bahçekapıda, şimdiki yerli mallar pazarının yerindeki büyük mağaza.

dan dönmesine bırakıldı. Böylece Anadolu - Bağdat demir yollarında başlayan grev dilekçeler, ricalar derecesine indi, sonunda da sönüp gitti.

Öte yandan, Şark Demir yollarındaki grevi bastırmak daha güç olmuştu. Yine bir asker birliği şark demir yollarının en önemli bürolarını, telgrafhaneyi işçilerin elinden almak üzere gönderildi.

Zaptiye Nazırı Sami Paşa işçi sendikasına şu ihtarnameyi göndermişti:

"Geçen Cuma günü saat altıda başlayarak, şark demir yolları işletme kumpanyası hatlarındaki hizmetinizi terk ve tatil eylediniz. Bu hâl hükûmeti seniye ile ahalinin menafiine iras-ı mazarrat etmekte olmasına mebni tatil-i eşgalin devamı tecviz olunamayacağından herkesin yevm-i mezkûrda terkeylediği vazifesi başına gitmesi ihtar olunur."

Bir yandan yabancı kapitalizmin bekçiliğini yapan bu Osmanlı hükûmetinin baskıları, bir yandan da sendikanın toplu parası olmaması, hükûmetin asker göndererek hatları işgal ettirmesi işçi arasında paniğe meydan vermişti .Bunun sonuçu olarak Şark demir yolları grevi de 10 eylûl de sona erdi.

Şirketi Hayriye fabrikası işçilerinin grevini de bastırmak kolay olmamıştı. Grevciler Sirkeci'deki müdürlük binasını abluka etmişler, içerideki memurları dışarı çıkartmamışlardır. Bundan başka, işçilere zam yapılmasına karşı duran idare meclisi başkanının şirketten atılmasını istemişlerdir.

Bunun üzerine grevcileri dağıtmak için olay yerine atlı polisler gönderilmiş ve grev ancak bundan sonra sona ermiştir.

Eylûlün başlarında Zonguldak havzasındaki grev de genel bir hal almış, limanda bütün işler durmuş, vapurlar kömür alamamış, Ereğli Fransız şirketi, öteki şirketler bu olay üzerine Babıâliye başvurmuşlardı. Ereğli şirketi Zonguldaktaki sermayesinin tehlikede olduğunu Fransız elçiliğine de haber vermişti. Ereğli şirketi ocaklarında işçilerle polis arasında kavgalar olmuş, işçilerden 15 kişi maden ocaklarından kömür taşıyan lokomotifleri tahrip etmiştir. Böylece büyüyen grevi bastırmak için, Nevşehir gambotuyle Zonguldak'a asker gönderildi.

Balya — Karaaydında :

Balya — Karaaydın madenlerindeki grevler de oradaki hükûmet kuvvetleri tarafından bastırılmıştı. Balıkesir mutasarrıfı oraya giderek bu bastırma hareketini idare etmişti.

Aydın'da :

Aydın hattındaki grevde de karışıklıklar olmuş, işçiler Develü köyü istasyonunda lokomotifi durdurarak yoldan çıkarmışlardı.

Punta istasyonunda :

Öteyandan Punta istasyonundaki depolar da yakılmıştır. Bu yüzden jandarmalar olay yerine gelmiş, grevcilerin daha çok tahribat yapmalarına engel olmuşlardır. Punta istasyonundaki işçi kitlesi bir gün önce hapse atılan arkadaşlarını kurtarmak istemişler, bu arada jandarma ile işçiler arasında çarpışma olmuş, birkaç kişi yaralanmış, bir işçi de ölmüştür.

Bu olaylar karşısında İzmir Vâlisi daha fazla kuvvete ihtiyaç olduğunu Babıâliye bildirmişti. Bunun üzerine Mecidiye zırhlısı İzmire giderek karaya asker çıkartmıştır.

İŞÇİ HAREKETLERİNE KARŞI KANUNLARDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Bu olayların tesiriyle devlet adamları tatil-i eşgal (grev) kanununu yeni baştan değiştirmek gereğini duymuşlardı. Doktor Arhankelos'un "Anadolu ve Bağdat Demir Yollar İdaresinin İç Yüzü" adlı kitabında yazdığına göre, bu Alman şirketinin genel müdürü Hüknen, Adliye nezaretinde uzman olarak bulunan Kont Ostrorog'la görüşmüş, kanuna, işçi hareketlerini önleyici hükümler koydurtmuştur.

Kanunun 8 inci maddesinde sendika kurulmasının yasak olduğu da belirtiliyordu. Doktor Arhankelos, sendika diye yorumlanan bu hayır kurumunun amacını şöyle anlatır:

"Programında iane sandıkları tesis ederek hasta, sakat, âlil kalan memurine şirketçe muavenet; içlerinden vefat eyleyenlerin evlât ve âyaline teavün ve onları tahsil ettirerek atilerini temin gibi maksatlar vardı. Şimendifer memurinine mahsus bir kooperatif şirket teşkil eylemek, ucuz ücretle ekmek tedarik etmek üzere şimendifer memurlarına mahsus fırınlar kurmak, mutedil fiatlarla mahrukat tedarik etmek...'

Pek saf bir adam olan Doktor Arhankelos, başında bulunduğu derneğe inen darbenin doğruca Hüknen'den geldiğini sanıyor, bunun kapitalist sömürme sistemile olan bağıntısını bir türlü kavrayamıyordu.

İşçi ve esnaf dernekleri :

Milleti her alanda hürriyete kavuşturmak vaadlerile

aldatarak adım adım iktidarı eline geçirdikten sonra, korkunç bir tek parti diktatörlüğü kuran "İttihat ve Terakki" partisi, işçi ve esnaf derneklerini de sıkı bir cendere içine almıştı. Zaten, sendika kurulması, Alman kapitalistlerinin teşviki ve Adliye nezaretinde müşavirlik eden Alman Kontu Oztrorogun'un aracılığıyla, kanunlarda yapılan değişiklikle önlenmişti. İşçilerin yardımlaşma dernekleri de sendikaya benzetilerek ya kapatılıyor, ya da başlarına "İtthiat ve Terakki" partisinin adamları getiriliyordu.

Yukarıda örneklerini verdiğimiz derneklerden sonra İstanbul'da 1911 yılında bütün vapurlarda çalışan çarkçı ve makinistler "Makinistler Cemiyeti" adile bir dernek kurmuşlardı. Bu derneğin tüzüğünde, grev yapıldığında, öteki işçi derneklerile birlikte çalışılacağı ve grevcilere cemiyet kasasından para verileceği yazılıydı.

Kadın ve çocuk işçiler :

Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan istatistiklerde belirtildiğine göre çocuklar çok kötü sağlık şartları içinde çalıştırılmaktaydı. Çocuklara verilen gündelik te iki kuruştan ibaretti. Biz de endüstride çocukların sömürülmesi, o zaman Avrupalıların elinde bulunan tütün tekelinde (reji) başlamıştır denebilir.

Yine bu istatistiklerden öğreniyoruz ki: 1913 yılında birkaç fabrikada kadın işçi vardı. 1915 de bunların sayıları artmıştır. Adı geçen istatistiklerin bildirdiğine göre 1915 de erkek işçilere günde 10-13; kadın işçilere 4-6; çocuklara da 2-4 kuruş gündelik verilmekteydi. 1916 dan sonra, o zamana kadar kadın işçi kullanmayan Feshane ve İzmit fabrikalarına da kadın işçi alınmağa başlanmıştır. Daha sonraları tütün ve tekstil endüstrilerinde çalışan ka-

dın işçi sayısının hızla arttığını görüyoruz. Bunda Birinci Dünya Savaşında ölen erkek işçilerin yerini doldurmak zorunluğu ile birlikte, gittikçe artan hayat pahalılığı karşısında kadının da, kocasile birlikte çalışmak zorunda oluşu etki yapmıştır.

YERLİ KAPİTALİZMİ KALKINDIRMA ÇABALARI

İkinci Meşrutiyet devrinde de yarı sömürge şartları devam ediyordu. Hürriyet, adalet müsavat fikirleri ve bunların etrafında koparılan gürültülerin çalışan kitlelere, dar gelirlilere ve işçi sınıfına bir şey getirmediği az sonra anlaşıldı.

Buna karşılık Meşrutiyet, ötedenberi gelişmek isteyen ve istibdat devrinin tekelci gruplarının boyunduruğu altında gelişemeyen yerli kapitalizme bazı serpilme ümitleri getirmişti. Bu devirde sermaye birikimi için, halkı anonim şirketlere hissedar yapmaya çalışan gruplar ortaya çıktı. Hergün gazetelerde anonim şirketlerin faydalarından bahsediliyordu.

"Devr-i sabıkta, terakkiyat-ı iktisadiyece lüzûm ve faydası inkâr edilmeyen anonim şirketlerin tesisi kabil olmuyordu. Halbuki şimdi bu mâni bertaraf olmuş, memleketimiz ise anonim şirketlerin teşkiline son derecede müsait ve imara muhtaç bulunmuş olduğundan bu hususta gayret edelim!" (*)

"İttihat ve Terakki" kulüplerinde de bu yolda konferanslar veriliyordu, Çok geçmeden şurada burada küçük küçük sermayeli millî bankalar, anonim şirketler mantar gibi, meydana çıkmaya başladı. İttihatçıların ileri gelenleri bunlardan çoğunun başına kendi adamlarını getiriyorlardı.

İstipdat devrile, meşrutiyet devri arasındaki ayrılık şöylece belirlenebilir:

(*) Ticaret ve Sanayi odası gazetesi: 30 Ağustos 1908.

İstipdat devrinde, göğüsleri nişan dolu sakallı rantiye paşalar, Avrupa kapitalistlerinin yerli simsarlarile işbirliği eden devlet adamları sahneden çekilmişler, bunların rollerini hürriyet kahramanı geçinen İttihad ve Terakki kodamanları almıştı. Bu parti de bir yandan yerli yeni zenginler, Bulgurpalas milyonerleri yaratırken, öte yandan da Avrupa sömürgecilerile işbirliği ederek Türk köylüsünü, işçisini şehirlerdeki fakir halkı sömürmek yolunu tutmuştu.

Alman emperyalizminin emrinde Türk milletinin kanını dünyanın dört bucağında sebil gibi akıtan bu türedilerin yarattığı yeni zenginler, halk ekmek yerine süpürge tohumu yediği günlerde, Beyoğlu'nun lüks otellerinde şampanya ile sarhoş olup, yabancı dansözlerin cigaralarını, binlik banknotlarla yakıyorlardı.

EVREN YAYINLARI

I

Alfred NOBEL
ve Armağanları

YAZAN:

Muammer ÇETİNÇELİK

Kimya ve Atom Yüksek Mühendisi

(3 renkli kapak içinde, metin dışı dört resimli)

F. 4 Lira

II

Prof. Harold J. LASKİ

DEMOKRASİ NEDİR?

John STRACHEY

SOSYALİZM NEDİR?

(3 renkli kapak içinde — F. 2 Lira)

Ödemeli sipariş adresi: Göztepe, 2. Orta S. No. 25

ERENKÖY — İSTANBUL

Yazarın öteki kitapları

Riaya ve Köylü

Türkiye'de derebeylik müesseseleri — Tarihte toprak meseleleri — Ağa ve köylü münasebetleri — Köylerden şehirlere göç olayları ve sebepleri — Yer değiştirme serbestliğinin başlaması — Tanzimattan sonra toprak meselelerinde değişiklikler — Ağalıkla mücadele şekilleri.

TAN MATBAASI — İSTANBUL — 1941

(Tükenmiştir, basılacaktır.)

Bir Yarım Müstemleke Oluş Tarihi

Tanzimattan sonra yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğuna sızışı — İmtiyazlı şirketlerin kuruluşu ve devletin Avrupa bankaları tarafından kontrolu — Dış borçların teşekkül ve bunların ödeme şekilleri — Millî ekonomi müessesenin doğmasına meydan vermiyen âmiller.

İstanbul, Sinan Matbaası — 1932

(Tükenmiştir, basılacaktır.)

Fiatı: 1,5 lira.

Kapak baskısı: Nur Matbaa ve Klişe Sanayii Koll. Şti.